

Niek Miedema

## Over het vertalen van *Wat we kunnen weten* van Ian McEwan

*Niek Miedema (1955) vormt al meer dan dertig jaar een hecht vertalersduo met Harm Damsma (1946). Samen vertaalden zij, naast klassiekers als Ivanhoe, A Clockwork Orange en Lord of the Flies en veelbelovende debuten van auteurs als Reif Larsen, Ayana Mathis, Tod Wodicka en Garth Risk Hallberg, o.a. werk van Jonathan Coe, Michel Faber, Hilary Mantel, David Mitchell, Joseph O'Connor, Adam Thorpe, Colson Whitehead. Met Wat we kunnen weten haalden zij de longlist van de Europese Literatuurpijs 2026. Deze voordracht werd gehouden tijdens de Vertalersgeluktournee.*

## Over het vertalen van *Wat we kunnen weten* van Ian McEwan

Ik ben uitgenodigd om in het kader van de Vertalersgeluktournee iets te vertellen over het door Harm Damsma en mij vertaalde *Wat we kunnen weten* van Ian McEwan. Liefst met speciale aandacht voor een vertaalprobleem, want ons geluk bestaat uit problemen.

Velen hier zullen het boek inmiddels gelezen hebben. Die mensen ga ik niet het gevoel geven dat ze de beste leerling van de klas zijn en alles al weten, want ik zal weinig over de inhoud zeggen. En voor de mensen die het boek nog niet gelezen hebben wil ik natuurlijk ook niet te veel verklappen. Het belangrijkste om te weten is dat de roman uit twee delen bestaat, met twee verschillende ik-figuren. Het eerste deel speelt zich af over honderd jaar. De auteur zelf zegt hierover: *It is science fiction without the science*.

In 2120 is door kernoorlogen en klimaatverandering de wereldbevolking drastisch afgenomen en de zeespiegel dermate gestegen dat van Groot-Brittannië niet meer over is dan een groep eilandjes. Het milieu is danig verarmd, de meeste planten diersoorten die wij kennen bestaan niet meer. De heersende supermacht is Nigeria. Technologie functioneert nog maar mondjesmaat, en de levensstandaard is sterk gedaald.

Toen we dit voor het eerst hoorden schrokken we, want hoe vertaal je de taal van 2120 in het Nederlands van 2120? We zaten al te grappen dat het Nederlands over honderd jaar zo is verengelt dat we het Engels gewoon konden overtikken. Maar wat bleek? De taal van 2120 was vrijwel identiek aan die van nu. Ongeloofwaardig? Had de auteur er misschien geen zin in om iets te bedenken? In het boek staat de verklaring: na de grote Ontwrichting en Overstroming en door de sterke afname van de bevolking kwamen communicatie en de verspreiding van nieuwe woorden en nieuw taalgebruik grotendeels tot stilstand, dus de taal is gestold. Slim, en voor ons een opluchting.

Het tweede deel wordt verteld vanuit onze tijd, in één lang teruggevonden document. Het eerste deel van het boek dient in wezen om het tweede deel mogelijk te maken. Deel twee is namelijk schitterend geschreven en bij vlagen ronduit hartverscheurend. Deel een is stroever geschreven, door een academicus. Het was dan gelukkig wel hedendaags Engels, maar het leverde daarmee alsnog een probleem op. Het Engels is niet slecht, hoor, maar de verteller is wel een beetje een dooie, en dat blijkt uit hoe hij formuleert. Keurige zinnen, nogal veel feitjes, een beetje omslachtig allemaal. Moet je het dat dan ook wat stroever vertalen? Eigenlijk wel natuurlijk. Maar je wilt ook weer niet dat lezers afhaken omdat het zo moeizaam op gang komt. We hebben ons zoveel mogelijk ingehouden met versoepelen. (Ik heb niettemin toch van meerdere lezers gehoord dat ze zijn afgehaakt).

Deel twee maakt alles goed. En in het grotere geheel moet dat ook zo zijn. Deel een is een poging om van afstand iets te benaderen en begrijpen. Deel twee is *the real thing*.

Nu wat details uit de tekst. McEwan is een serieuze schrijver die grote, vaak actuele onderwerpen aan durf te vatten. Maar hij permitteert zich daarbij wel regelmatig kleine, subtiele grapjes, ook in een dystopisch verhaal. Daarvan een aantal voorbeelden. (Om in de sfeer te blijven: in de 22<sup>e</sup> eeuw zijn er helaas geen powerpoints meer – er is sowieso maar heel beperkt stroom – dus ik deel gewoon een blaadje uit met wat voorbeelden.)

Voorbeeld van een wat stroeve zin, maar wel met een grapje:

*However, our biographers, historians and critics, whose subjects were active from about 2000 onwards, are heirs to more than a century of what the Blundy era airily called 'the cloud', ever expanding like a giant summer cumulus, though, of course, it simply consisted of data storage machines.'*

Onze biografen, historici en critici, wier hoofdpersonen actief waren vanaf omstreeks 2000 en later, zijn echter de erfgenamen van meer dan een eeuw aan data uit wat in het Blundy-tijdperk luchtigjes 'de cloud' genoemd werd, die zich almaar uitbreidde als een reusachtige stapelwolk in de zomer, ook al bestond die natuurlijk gewoon uit apparaten voor de opslag van gegevens.

De cloud is hoe wij het ook noemen, de link met de stapelwolken snap je in het Nederlands ook wel, en met 'luchtigjes' konden we het grapje redden, maar je handen jeuken toch om zo'n zin soepeler te maken?

Als tweede voorbeeld een stukje dialoog over de beruchte radio- en tv presentator Jimmy Savile die zich vergreep aan allerlei kwetsbare, weerloze mensen, vooral kinderen:

*'How could he have sex with corpses in a morgue undetected?'  
'Friends in low places.'*

*'Hoe kan hij ooit in een mortuarium seks met lijken hebben gehad zonder dat iemand iets ontdekte?'  
'Vrienden in de laagste kringen.'*

Het grapje is een variant op *friends in high places*, dus dat kon met een Nederlandse variant op 'in de hoogste kringen'. Maar ook hier weer zou je toch veel liever zeggen 'zonder dat iemand iets in de gaten had' dan 'zonder dat iemand iets ontdekte'? Maar er staat niet iets met *finding out*, wat je in spreektaal zou verwachten, maar 'undetected', wat veel formeler en stijver is. Dus ja.

Het derde voorbeeld betreft een terloops grapje, dat we helaas niet konden redden (de rest van de lange zin bespaar ik u):

*... he then trained to be a men's hairdresser and worked in one of the new-wave barbers around Bloomsbury and Farringdon.*

... waarna hij een opleiding volgde tot herenkapper en bij een van de modieuze kappers in de buurt van Bloomsbury en Farringdon ging werken ...

Dat *new-wave* is leuk in combinatie met coupes, maar de enige manier om daar wat mee te doen was om het onvertaald te laten, en dan krijg je new-wave kappers, wat niet werkt. De betekenis staat voorop, het grapje is daaraan uiteindelijk ondergeschikt. Maar als iemand een suggestie heeft...

Je moet je er in dergelijke gevallen bij neerleggen, maar je kunt wel compenseren door er op een andere plek een soortgelijke knipoog in te voegen, en dat hebben we her en der ook wel gedaan.

Een laatste voorbeeld met een grapje, ditmaal uit deel 2. De vrouw die aan het woord is merkt dat haar minnaar, een dichter, haar heeft gebruikt voor een gedicht.

*A mole on my thigh was itemised, and the rising notes of my 'lyrical' laughter, and what he called my 'tasty lisp', which I never knew I had. When I asked if it was a typo for 'lips' Francis smiled forgivingly.*

Een moedervlek op mijn dij werd specifiek vermeld, evenals de stijgende noten van mijn 'lyrische' lach en wat hij mijn charmante slisje' noemde, iets waarvan ik me nooit bewust was geweest. Toen ik vroeg of dit een drukfout voor 'slipje' was, glimlachte Francis toegeeflijk.

Hier hebben Harm en ik wel even over geaarzeld, want een slipje is wat intiemer dan lippen. Dat ze kennelijk slist wist ze zelf niet, dus ze is onaangenaam verrast en daarom vraagt ze ook of het een misschien zetfout is en of hij niet iets anders bedoelde. We hebben het slipje toch maar gebruikt, vooral omdat het heel lastig is een andere zetfout te verzinnen bij 'slisje'. Slipje is hopelijk iets minder gênant voor haar dan slisje.

Samenwerken met een vertaalcollega is leuk, dan kun je het bijvoorbeeld uitgebreid over slipjes hebben, maar de communicatie met een auteur, mits nog in leven uiteraard, kan ook heel aangenaam zijn.

Sommige auteurs doen totaal niet moeilijk als ze een mail van je krijgen. David Mitchell bijvoorbeeld, die zegt altijd: 'Doe maar wat werkt in het Nederlands, en als je daarvoor iets moet veranderen: ga je gang.' En als je hem op een fout hebt betrappt zegt hij: 'Ach ja, het is tenslotte fictie.'

Andere schrijvers staan meer op hun strepen. Ian McEwan neigt meer naar die kant. Hij had in dit boek bijvoorbeeld een gedicht niet helemaal correct geciteerd. Maar hij wilde het toch niet veranderen. Het zat blijkbaar zo in zijn hoofd, en daar was hij aan gehecht. Voor de vertaling hebben we toch maar stiekem de goede versie gebruikt.

Die communicatie met auteurs verloopt altijd min of meer volgens twee categorieën. Collega Manon zal dat herkennen. De eerste bestaat uit foutjes of incongruenties die je hebt ontdekt. De tweede uit dingen waarover je opheldering nodig hebt.

Om met het tweede te beginnen.

Ergens in deel 2 verzucht de ik-figuur: *Poor world that bore evil in the form of such a man.*

*Bore* is hier een prachtig gekozen woord omdat het zowel 'heeft voortgebracht' (als in: *to bear a child*) betekent als 'droeg het gewicht van' (als in: *to bear a burden*). Wij hebben niet één werkwoord dat beide betekent, dus we moesten de schrijver vragen welk van de twee voor hem het belangrijkste was. Hij koos voor 'het gewicht torsen'. Dus de vertaling werd: *Arme wereld, die het kwaad in de vorm van zo'n man moest dragen.*

Gelukkig klinkt daarin het element van voortbrengen nog een klein beetje mee. Denk aan draagmoeder. Maar ik vermoed dat je er overheen leest, terwijl het in het Engels heel helder twee kanten op werkt.

Tot slot een voorbeeld van iets wat niet klopte: de zeespiegel is na de Overstroming drastisch gestegen. En dan staat er op een gegeven moment: *Everything that ever flowed through the internet is now held centrally in Lagos.*

Maar een eind verderop staat: *Zelfs steden in beschutte kustgebieden kwamen onder water te staan. Lagos, London, Rotterdam, Hamburg en het grootste deel van Parijs (...) kwamen de vloedgolven niet te boven.*

Dus ik schreef aan Ian: als Lagos onder water staat is het niet zo geloofwaardig als internethub, en stelde hem voor Lagos te vervangen door een hoger gelegen stad in Nigeria., bijvoorbeeld Ibadan. En toen merkte je dat Ian een groot schrijver is, en ik niet. Hij zei: 'Maak er maar "New Lagos" van.'

Hij gaf verder geen toelichting, maar daarmee ben je meteen in de werkelijkheid van de 22<sup>e</sup> eeuw. Hier in West-Europa ligt alles plat. In de nieuwe wereldmacht herbouwen ze zo'n stad gewoon op een andere, drogere plek.

Dat soort glimpen van een briljante geest, daar doen we het voor.